

Edvin Kile, slåttekar og læremester i psykologi for naturbrukslærere

Av Hans Petter Evensen

Dette har jeg sett fram til lenge, jeg ringer på hos Edvin og Eldbjørg Kile i Asker en høstdag i 1997. Har avtale om at vi skal bruke noen timer til en samtale omkring pedagogisk psykologi og slått. Etter hvert har det blitt mange besøk hos Edvin og Eldbjørg Kile, besøk som har resultert i denne artikkelen.

Noen få opplysninger om intervjuobjektene før døra åpnes:

Edvin er født i 1926 i Volda på småbruket Bastiangarden. Han var blant de mange som ble råka av polioepidemien på 1940 - tallet. 19 år gammel ble han syk og sengeliggende i over ett år. Han kom seg på beina, men måtte finne seg et arbeid som ikke krevde den helt store fysiske styrken. Valget ble lærerskolen i Volda og etter hvert psykologi og pedagogikk ved Universitetet i Oslo.

Edvin og kona Eldbjørg møtte hverandre 1. september 1949. Skoleåret ved lærerskolen i Volda startet denne dagen, og det var "kjærlighet ved første blick" for de to forventningsfulle studentene. De gifta seg som nyutdanna lærere 28. juni 1952.

Eldbjørg og Edvin i 1951 og 1998.

Eldbjørg er født i 1928 og vokste opp i Hordaland på Vaksdal og i Norheimsund. Hun har arbeidet som lærer i ca 30 år. Edvin og Eldbjørg har 2 barn og 6 barnebarn.

Doktorgrad som pensjonist

Edvin skulle etter hvert bli en av de "fire store" ved Norges Landbrukshøgskole (nå Universitetet for miljø og biovitenskap, UMB) sitt Institutt for pedagogikk og etterutdanning på Sem i Asker. De tre andre var Arnold Hofseth, John Peder Tandberg og Ole Søbstad.

Det var på Sem jeg, som så mange andre lærere og rådgivere innen landbruk, lærte Edvin å kjenne som en usedvanlig dyktig og inspirerende læremester.

Ved siden av undervisning i pedagogisk psykologi, er Edvin sin store interesse forskning omkring historien til landbruksundervisningen. I 1997 gav han ut noe av livsverket sitt i form av boka ”Landbruksskolen 1825 – 1990. Mål, innhold, arbeidsmåtar”. Denne boka på 500 sider er også grunnlaget for at han i 1998 ble tildelt den filosofiske doktorgraden. Dette å avslutte doktorgradsarbeidet som pensjonist, forteller noe om Edvin sine prioriteringer. Det var undervisningen ved pedagogikk instituttet på Sem som kom i første rekke i jobbsammenheng.

Edvin ved doktordisputasen i 1998. Fotografert av HPE fra bakerste benk.

Ros bedre enn ris

Edvin hadde et utsagn han stadig vendte tilbake til i undervisningen, ”det er utruleg kor mykje ros eit menneske toler”. Både i den daglige undervisningen, og ved vurdering av de framtidige landbrukslærere- og rådgivere, hadde han en spesiell evne til å leve opp til dette. I løpet av det halvårige ped.kurset hadde studentene praksis på skoler og i rådgivingsapparatet. Edvin reiste mye på praksisbesøk.

Veiledningssamtalene etterpå var en god opplevelse for alle. Edvin var en mester i å finne fram til de positive sidene ved den enkelte, gi ros og oppmuntring. Når så kontakten var der og samtalen godt i gang, ja da var Edvin like rundhåret med forslag til forbedringer og veier for utvikling. Har vi først fått ros, er det også utrolig hvor mye ”ris” vi mennesker kan ta i mot, når den er formet som konstruktive ideer til forbedringer.

Om å sette søkelys på det elevene mestrer

Skolen har hatt en besynderlig evne til å sette søkelyset på det elevene **ikke** mestrer. Dette har gitt mange unge mennesker en opplevelse av å komme til kort, ikke strekke til, være ”dumme” rett og slett. Landbruksskolen sin vektlegging på sammenheng mellom teori og praksis og samtidig sette søkelyset på det elevene mestrer og er gode til, har gjort dette skoleslaget til en ”grønn oase” og et ”veksthus” for mange ungdommer. Edvin Kile og de andre lærernes ”ros før ris”- undervisning ved Norges landbrukshøgskole, er en viktig del av forklaringen.

En foreleser med stort talent

Forelesningene til Edvin gav oss studentene store og gode opplevelser. Han var en foreleser av Guds nåde, men gjorde nok litt selv også. Ingen som har deltatt ved Edvin sine forelesninger, er i tvil om at denne undervisningsformen vil ha et langt liv i pedagogikken sin tjeneste. Vel og merke den engasjerte forelesning å fortelling som griper tilhøreren sin interesse, som gir assosiasjoner, inspirasjon og motivering til å jobbe mer med temaet. Ikke alle får det til, eller orker arbeidet det er å utarbeide den gode forelesning. Da er det klokt å velge andre undervisningsformer.

Forelesning om ljåslått

Selv husker jeg det som det skulle være i går, hvordan Edvin trakk inn i opplæring ljåslått som eksempel på oppøving av praktiske ferdigheter. Jeg husker hvordan han trakk inn egne slåtteopplevelser fra barndommen hjemme på garden, og knytta dette til ungdomspsykologi. Jeg husker også hvordan han fra kateteret demonstrerte bruk av orv, ljå, slipestein, bryne og hesjing.

Men jeg husker også at jeg ble opptatt av kritiske tanker omkring dette å bruke en så gammeldags og uaktuell arbeidsoppgave, som tema i landbrukspedagogikken. Det at alt foregikk fra kateteret, og ikke ute i slåtteenga gjorde meg også litt undrende. Edvin sin begrunnelse for dette, er at han regnet med at høyonn med ljåslått og hesjing var noe alle studentene hadde deltatt i under oppveksten. Derfor regnet han dette som et aktuelt og kjent praktisk emne å knytte undervisningen til.

Muligens tok Edvin litt feil i denne vurderingen. Allerede på 1960 og 70 tallet var det mange ungdommer med oppvekst på gardsbruk som var fremmede for hesjing, og i hvert fall ljåslått. Samtidig innebærer ”høyonna med håndredskap” så mange fine arbeidsoppgaver med stor overføringsverdi til annet arbeid, at den bør ha en plass i naturbruksundervisningen. Om vi knytter arbeidet til ugjødsle slåtteenger (blomsterenger, naturenger, utmarksenger) og biologisk og kulturelt mangfold, blir kunnskap om ljåslått, bakketørking og hesjing spesielt viktig. Dette er noe av bakgrunnen for at jeg i mange år har ivra for å trekke slikt arbeid inn i undervisningen ved naturbruksskolene.

Dette er også noe av bakgrunnen for at jeg – etter hvert godt plassert ved kaffebordet til Eldbjørg - ber Edvin fortelle om slåtten han opplevde i ungdommen.

Slåtten var ljåslått

Edvin fikk sin første ljå som 10 åring. Og allerede 12 år gammel fikk han mye av ansvaret for slåtten. Faren var tilsatt i fyrvesenet og var ofte borte lange stunder om sommeren. Slåttefolk var derfor, foruten Edvin, bestefar, mor når hun var fri for innarbeid og dyrestell, den yngre broren Svein og av og til leide slåttekarer.

De hadde ikke hest på garden, ”det var for bratt og lite areal”. Ljåen og riva var derfor viktigste slåtteredskap. Slåtten skulle skaffe vinterfôr til 4 kyr, dessuten hadde de gris og høner.

Edvin forteller:

Hjå oss tok slåttan til i slutten av juni, og dersom alt gjekk vel, kunne me vere ferdige sist i juli. Då skulle høyet vere på plass i god stand inne på låven. Slåttan byrja i kløverenga på garden vår nede ved sjøen, og når høyet var komme i hus der, heldt arbeidet fram på eigendomen som låg ca. 2 km lengre oppe i bygda. Der byrja me med kunstenga, og deretter tok me føre oss naturenga. Til slutt tok me fatt på det korte, gjenstridige graset i det ulendte og steinete terrenget opp mot utmarka. Her nytta det ikkje å bruke langorv, her var det berre stutturvet som dugde. Her måtte me også passe på å slå tidleg om morgonen medan det framleis var dogg i graset. Var dogga borte, var det svært vanskeleg å få ljåen til å bite på dette graset endå me brukte brynet alt i eitt.

Når dagens arbeid var slutt – oftast i 7-8 tida om kvelden, bar me med oss alt av ljå til heimegarden, slik at me kunne få slipt dei og gjort dei reide til bruk dagen etter.

Særleg spanande og utfordrande var det når me skulle prøve å få med oss det saftige og frodige graset som fanst på bergnabbar og berghyller nede ved sjøen. Eg hugsar godt korleis det var å klatre rundt med stutturven der nede. Der måtte ein bruke ei hand til å halde seg fast i busker eller tre, og den andre til å slå med. Det var slitsamt, men spanande, og i ettertid har eg skjøna at det heller ikkje var heilt ufarleg. Men framleis kan eg gle meg over minnet om svaberga, dei bratte skrentane, den solglitrande blå sjøen nedanfor, og angen av blomar og nyslege høy.

Venstre bilde: Fra venstre Johannes Barstad, Svein Kile, Edvin Kile og Per Kile (onkel). Foto tatt i 1938. Fotograf ukjent. Høyre bilde: Johan Alvestad i 1960. Foto: Edvin Kile.

Orvet

Ljåen var festa til orvet med tynn hesjestreng. Orvet var laga av bjørk eller furu. Bjørk gav solide, men tunge, orv. Furu var lettere, men kunne være litt sprø. Selv om ask var et vanlig treslag på heimlassen, kan ikke Edvin minnes at dette treslaget ble nytta til orv.

Orvet skulle være litt bueformet. Det øverste "handtaket" på langorvet var bredt og gav godt grep for handa. Edvin beskriver det som en "flat fjøl". Håndtaket nede var en pinne som stod rett ut. Ut fra fotografiet kan det se ut som orvet til Per Kile mangler

det nederste håndtaket. Edvin mener å huske at onkelen bare hadde håndtak oppe. Dette er i så fall svært spesielt. Orv med bare ett håndtak har ellers alltid håndtak nede og ikke oppe. De andre orvene på fotografiet har to håndtak.

Orva var laget på garden og Edvin minnes dem som tunge og ikke spesielt gode. I 1937 -38 kom det kjøpeorv til garden. Da ble arbeidet ”mykje, mykje lettare” og dette gjorde tydelig inntrykk på unggutten.

To måter å slå på

Edvin minnes det var to måter å slå på. Enten med lange seige drag og med ljåen som fulgte bakken hele tida, eller med en raskere takt og kortere skåre. Med de lette kjøpeorva var det enklere å få til denne raske takten. Ellers ble den raske teknikken nytta ved stutturvslått. Stutturva ble nytta der de ikke kom til med langorvet.

Sliping med trøslipestein

Det er viktig å ha kvass ljå. Far til Edvin laga til en trøslipestein. Den fungerte omtrent som en rokk og du klarte slipinga alene. Edvin forteller:

Med ei trøde som var festa med ståltråd til ein arm på akslingen på steinen, kunne ein mann både drage steinen rundt og slipe samstundes. Steinen var montert i ei ramme over eit trog av tre, der ein fylte på det vatnet som trongst til slipinga. Det var montert brett av tre som skulle hindre vasssprut på den som slipte.

For at steinen skulle gå lett og fort rundt, var det brukt olje til å smørje akslingen med. Hjø oss vart denne oljen laga av torskelever. Dette skjedde ved at ein la ei torskelever i t.d. ei tom fiskebollboks og let henne stå nokre veker, slik at oljen fekk tid til å sige av. I grenda vår vart denne oljen kalla lyse.

Om å ta mèt

Edvin forteller at han ofte brukte et **med** under slipinga av ljåene til langorvet. De løste ikke ljåen fra orvet under slipinga. Det var derfor mulig å rette inn orvet mot to punkt på veggen ved siden av slipesteinen. Orvet måtte holdes på en måte når han slipte undersiden, og på en annen måte når han slipte oversiden. Det var derfor

nødvendig å ha to sett med orienteringspunkt, med *med*. Men Edvin forteller at etter som han fikk bedre rutine med slipinga, klarte han seg uten med.

Bestefaren var slipebas

Bestefar til Edvin var bas for slipinga så lenge han levde. Men han var også en god læremester for Edvin, slik at han kunne ta over når den tid kom. Først slipte de undersida av ljàen, dvs den sida som vender ned mot bakken. Oversiden ble slipt lenger inn slik at slipefasen her ble noe bredere. Det var viktig å kunne se når ljàen var ”framme”. Da var det blitt en liten slipero (kant) på motsatt side av der det sist var slipt, og det var ingen hvite flekker langsmed eggen. Roa slipes forsiktig bort med bryne.

Bakketørking

Etter at graset og alle de andre blomsterplantene i enga er slått, skal avlingen tørkes for å bli godt høy. Edvin forteller om bakketørkinga:

Klimaet på Sunnmøre var skiftande – også om sommaren. I godt ver vart høyet turka på bakken. På fine, varme solskinsdagar vart det spreidd jamt ut over med rive snarast mogleg etter at det var slege. Seinare vart det snudd - også ved hjelp av riva - slik at undersida også kunne få nyte godt av sola og varmen. Dette var gjerne kvinnene si oppgåve. Om kvelden vart det så raka saman i såter. Eg kan ikkje minnast at graset nokon gang vart så turt at det kunne takast inn i løda etter berre ein dag.

Om morgonen, etter at dogga var borte, vart så såtene kasta ut over marka, og spreidde i eit jamt lag ved hjelp av riva. På vår dialekt var dette kalla ”å kåfse”. Seinare på dagen skulle graset ”snuast”. No skulle undersida vendast opp i lyset og lufta. Om kvelden vart så graset igjen raka saman i såter. Dette arbeidet var både bror min og eg med på saman med mor og tenestejenta, og me tykte det var useieleg keisamt. Som små fekk me gjerne lov til å ”stupe kråke” i såtene etter innsatsen med riva, og utsikta til ei slik løn for strevet gjorde det nok lettare å halde ut.

Turkinga kunne gå føre seg på denne måten i både tre og fire - av og til også fleire-dagar. Både bestefar og far ville gjerne vere heilt sikre på at ikkje utilstrekkeleg turking skulle føre til ”brand” i høyet og øydeleggje det når det var komme inn på låven. Turrhøyet vart raka saman til høveleg store bører, som vart stramma inn og haldne saman i eit ”børatog”, og så borne på ryggen inn på låven. Der vart det så brukt høygaffel til å leggja det saman i ”høystålet”. Frå me var 10 – 12 år gamle fekk me borna vere med på beringa – sjølvsagt då med bører som høvde med alderen. Det som var vanskelegast å lære, var å reise seg og kome seg skikkeleg på beina med børa, og så finne den rette balansen når ein skulle gå med henne. Eg hugsar at eg var svært godt nøgd med meg sjølv då eg tykte eg greidde dette.

Å få hoppe i høyet inne på låven etter ein slik innsats var den beste løna me kunne tenkje oss i gutedagane.

Hesjing

Det var ikkje sjeldan at me var heimsøkte av regnvær i høyonna. Og då var einaste råda å få høyet i hes. Far var svært nøye med å setje opp hesjane slik at dei skulle stå solid og trygt sjølv med store mengder av tungt, vått gras. Han brukte spett til å lage djupe nok hol til staurane, som så vart bundne saman med ståltråd – ”hesjastreng”. Med jamne mellomrom støtta han opp hesa med skråstilt staur til kvar side, og ved endane forankra han hesa i solide trestrongar som han banka ned i jorda. Me lærte at me fyrst skulle riste graset godt før me la det opp på strengene, slik at det låg mest mogleg jamt. Heller ikkje måtte me leggje for mykje på, for då ville det turke seinare, og kunne ta skade.

Slåttekallen

I grenda var det frå gamal tid ein viss konkurranse mellom nokre av gardane om å vere fyrst ferdig med slåtten. Sist skulle ein helst ikkje vere. Det kunne føre med seg at ein fekk plassert slåttekallen (”slåttekallji” på gamal voldadialekt) i form av ei fugleskræme på ein godt synleg stad på eigedomen. I eldre tid vart kanskje dette teke meir alvorleg. Men slik eg oppfatta det då eg voks opp, vart skikken praktisert nærmast som ein godmodig spøk mellom grannar som elles var vener og vel forlikte. Under andre omstende kunne det nok gå på æra laus og opplevast som skamfullt og krenkjande.

Gode minne fra slåtten

Edvin tenker med glede tilbake på tida i slåtten. Ljåen beit godt, alle blomstene, den spesielle melodien når ljåen var perfekt og ikke minst arbeidsgleden og fellesskapet. Edvin minnes han fikk ros for arbeidet og ”hadde glede av å gjere det skikkeleg”. Eldbørg er enig her. Hennes slåtteopplevelser er fra en onkel i Haugesund. ”Mykje moro med liv og røre og masse snille menneske”. Eldbjørg dro slipesteinen og syntes det var stor stas. De fleste minnes det å dra slipesteinen som en pest og plage.

En dag i 10 års alderen så hun en gammel kone i langt svart skjørt, som nappa til seg store lauvblad, mens hun gikk forbi. Bladene tredde hun på strå, som skulle det være jordbær. Hun hadde noen sauer og nytta tida mens hun gikk, til å sanke litt ekstra fôr!

Slåttetradisjoner tilbake til husdyrholdets vugge

Edvin har tanker om at det jordbruket han vokste opp i, var basert på arbeidsmåter og tradisjoner langt tilbake til jernalderen og kanskje enda lenger. Men selv om redskapen og metodene har blitt utprøvd over svært lang tid, er han ikke sikker på om de var spesielt godt ”finslipte”. Han opplevde det som et stort framskritt når de lette kjøpeorvene kom til gards. Det var et brudd med bestefarorvet som var tungt og klumpete, i forhold til det nye. Det var også et brudd med gammel tradisjon om at det gjalt å være mest mulig selvberget – en tradisjon som på sine områder sikkert også kunne oppleves tung og klumpete. Likevel, Edvin og Eldbjørg er ikke i tvil når jeg spør om slåtteopplevelsene sin betydning for det voksne liv.

Me voks opp i det og fekk det inn i sjela og hendene. For oss vart det ei kraft og ein inspirasjon seinare i livet. For andre vart det kanskje vonde minne om berre slit og nøysemd, minne som måtte fortregjast og gløymast.

Ljåslått og hesjing i landbruksopplæringen som var

Om vi ser bort fra Edvin sin bruk av ljåslåtten som eksempel på handlingsbasert kunnskap i sin undervisning, har nok Ljåen vært fraværende ved undervisningen i landbruksskolen og landbrukshøgskolen. Edvin har ikke funnet ljåslått nevnt i noen av de tusener av sider han har nytta som kildemateriale til verket "Mål, innhald og arbeidsmåteri landbruksopplæringen 1825 til 1990". Ljåen sin plass var i det praktiske arbeidet som elevene hadde lært hjemme, helt til hesteslåmaskinen ble vanlig for omtrent 100 år siden. Seinere som bonden, kårkallen og slåttekaren sitt redskap til kantslått og utmarksslått så lenge den varte, men slikt skrev man jo ikke om i lærebøker eller tok inn i timeplanen!

Ljåslått og hesjing i dagens naturbruksopplæring

I 1994 vente jeg tilbake som lærer ved Lien jordbruksskole etter 4 år med permisjon for å jobbe med naturbruksopplæringen og "Reform 94" i Undervisningsdepartementet. I løpet av de fire årene hadde det skjedd mye i landbruket og naturbruksopplæringen. Først og fremst hadde vern og videreutvikling av bondens kulturlandskap fått en stor og viktig plass. Det svakt gjødsla beitet og den ugjødsla slåtteenga ("naturenga") med sitt store biologiske mangfold, er en viktig del av dette kulturlandskapet.

Fra 1994 har skjøtsel av slåtteenger med håndredskap og hesjing vært et viktig og "moderne" innslag i undervisningen ved på Lien og ved mange andre naturbruksskoler. Dette er litt av bakgrunnen til at jeg ringte på døra til familien Kile for å lage dette intervjuet. Hvordan ljå, rive og hesjing kan nyttes i naturbruksopplæringen, kan du lese om på nettsida www.slaatekurs.no som blir oppretta i mars 2010. Denne artikkelen går inn som kildemateriale til nettsida

Torpo 3. desember 2009
Hans Petter Evensen